

## ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФУ ПРИ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗІ

### FEATURES OF USING THE POLYGRAPH IN FORENSIC PSYCHOLOGICAL EXAMINATION

Чорний Г.О., к.ю.н., доцент кафедри криміналістики  
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Жигальов І.Г., студент V курсу факультету прокуратури  
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена комплексному та всебічному аналізу питання особливостей застосування поліграфа при судово-психологічній експертизі. У науковій публікації авторами акцентовано увагу на тому, що останні десятиріччя представники правоохоронних органів постійно запроваджують використання різного роду нетрадиційних криміналістичних засобів як в слідчу, так і оперативно-розшукову діяльність, що, у свою чергу, певним чином «допомагає» забезпечити повне, всебічне, ґрунтовне, своєчасне розслідування кримінальних правопорушень, визначення кола осіб, які причетні до вчинення кримінального правопорушення, а також використання таких засобів реально може забезпечити формування певної доказової бази під час розслідування кримінальних правопорушень. Авторами акцентована увага на тому, що процедура поліграфного опитування має базуватись на принципах неупередженості, об'єктивності, професійності. Відмова особи від участі в психофізіологічному інтерв'ю із використанням поліграфа не може бути підставою здійснення тиску на особу, порушення її законних прав і свобод. Перспектива розвитку справи поліграфних досліджень у правоохоронних органах сьогодні у повній мірі залежить від уведення у КПК України норми, яка б регулювала порядок використання «детектора брехні» не містить, оскільки серед джерел доказів не зазначається про результати дослідження на поліграфі. Крім того, норми КПК України не передбачають підстави для його застосування в процесі досудового розслідування. Таким чином питання нормативно-правового врегулювання використання поліграфних технологій у правоохоронній діяльності потребують подальшого опрацювання та вирішення на законодавчому рівні. Авторами зазначено, судово експертиза з використанням поліграфа – це психологічна експертиза у вигляді дослідження експертом-поліграфологом на основі спеціальних знань з використанням поліграфа психофізіологічних реакцій особи у відповідь на пред'явлені в ході дослідження стимули з метою перевірки достовірності інформації, що надається досліджуваною особою. За результатами наукового дослідження зроблено висновок про те, що опитування за допомогою комп'ютерного поліграфа можливе лише в межах проведення судової психологічної експертизи, із метою одержання орієнтовної інформації та його результати не можуть використовуватись у процесі доказування, та самостійного значення не мають, лише у сукупності з іншими доказами.

**Ключові слова:** поліграф, експертиза, доказ, кримінальне провадження.

The article is devoted to a complex and comprehensive analysis of the specifics of the use of the polygraph in forensic psychological examination. In the scientific publication, the authors focused on the fact that for the last dozen years, representatives of law enforcement agencies have been constantly introducing the use of various types of non-traditional forensic means both in investigative and investigative activities, which, in turn, in a certain way "helps" to ensure a complete, comprehensive, a thorough, timely investigation of criminal offenses, determination of the circle of persons involved in the commission of a criminal offense, as well as the use of such means can really ensure the formation of a certain evidence base during the investigation of criminal offenses. The polygraph examination procedure should be based on the principles of impartiality, objectivity, and professionalism. A person's refusal to participate in a psychophysiological interview with the use of a polygraph cannot be the basis for putting pressure on a person, violating his legal rights and freedoms. The prospects for the development of the case of polygraph examinations in law enforcement agencies today fully depend on the introduction into the Criminal Procedure Code of Ukraine of a norm that would regulate the procedure for using a "lie detector", since the results of a polygraph examination are not mentioned among the sources of evidence. In addition, the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine do not provide grounds for its application in the process of pre-trial investigation. Thus, the issue of regulatory and legal regulation of the use of polygraphic technologies in law enforcement activities requires further elaboration and resolution at the legislative level. The authors stated that a forensic examination using a polygraph is a psychological examination in the form of a study by a polygraph expert based on special knowledge using a polygraph of a person's psychophysiological reactions in response to the stimuli presented during the study in order to verify the reliability of the information provided by the person under investigation. According to the results of the scientific research, it was concluded that the interview with the help of a computer polygraph is possible only within the framework of conducting a forensic psychological examination, with the aim of obtaining indicative information, and its results cannot be used in the process of proof, and have no independent value, only in the aggregate with other evidence.

**Key words:** polygraph, examination, evidence, criminal proceedings.

Розпочати виклад матеріалу з обраної для дослідження проблематики, вважаємо за доцільне із зазначення того, що актуальність теми наукового дослідження з заявленої тематики обґрунтовується тим об'єктивним фактом, що «сьогодні не лише у нашій державі, а й у всьому світі, рівень поширення злочинності збільшується і збільшується, не зважаючи на активні зусилля держав протидіяти останній та запобігати її поширенню. Так, слід відмітити, що останні десятиріччя представники правоохоронних органів та судово-експертних установ постійно запроваджують використання різного роду нетрадиційних криміналістичних засобів як в слідчу, так і оперативно-розшукову діяльність, що, у свою чергу, певним чином «допомагає» забезпечити повне, всебічне, ґрунтовне, своєчасне розслідування кримінальних правопорушень, визначення кола осіб, які причетні до вчинення кримі-

нального правопорушення, а також використання таких засобів реально може забезпечити формування певної доказової бази під час розслідування кримінальних правопорушень» [1].

На жаль, слід констатувати, що ті криміналістичні засоби, які використовуються сьогодні під час розслідування кримінальних правопорушень та певним чином «орієнтовані на підвищення рівня ефективності, результати кримінального провадження, зокрема як оперативно-розшукової, так слідчої діяльності залишаються недосконалими, а саме: недосконалим є як і нормативно-правова регламентація, так і практика застосування нетрадиційних методів отримання криміналістично значущої інформації, в тому числі і шляхом використання поліграфа» [1].

Продовжуючи розкриття обраної для дослідження проблематики, вважаємо, що слід зазначити в першу чергу про

те, що чинне вітчизняне кримінально процесуальне законодавство прямо не передбачає отримання доказів новими (нетрадиційними) методами розслідування злочинів. Між іншим, «у криміналістичній літературі не має єдиної позиції щодо можливості використання нетрадиційних методів розслідування злочинів у кримінальному судочинстві. Так, одні дослідники вважають, що використання таких засобів не може бути рекомендоване для впровадження у практику і не відповідає нормам процесуального законодавства. Інші, навпаки вважають допустимим застосовувати нетрадиційні засоби та методи розслідування кримінальних правопорушень й намагаються розробити практичні рекомендації щодо їх використання» [2].

Окрім того, умови використання методів, що пов'язані з отриманням інформації шляхом безпосереднього контакту з опитуваною особою повинні відповідати таким додатковим умовам: «добровільна згода опитуваної особи; вказані методи можна застосовувати тільки до психічно та фізично здорових людей; недопустимість завдання шкоди опитуваній особі; пред'явлення результатів застосування методу опитуваній особі; використання відеозапису» [2].

На підставі викладеного можна зробити такий висновок: «у кримінальному судочинстві можливе використання нетрадиційних методів розслідування кримінальних правопорушень за певних умов; метою використання нетрадиційних методів розслідування кримінальних правопорушень є отримання інформації про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення; причетність конкретної особи до вчинення кримінального правопорушення; місцезнаходження особи, котра вчинила кримінальне правопорушення; місцезнаходження шуканих об'єктів; особу потерпілого; спосіб та обстановку вчинення кримінального правопорушення; загальними умовами використання нетрадиційних методів розслідування кримінальних правопорушень є: недостатність інформації для розкриття та розслідування кримінального правопорушення, яка зібрана проведеними по кримінальному провадженню слідчими діями та оперативно-розшуковими заходами; залучення відповідних фахівців; безпристрасність використання таких методів; отримані відомості виступають як орієнтуюча інформація» [5].

Загострюючи увагу на проблематиці проведення експертного дослідження із використанням поліграфа, слід зауважити на наступному: «недосконалість апаратури, яка використовується українськими експертами; висока залежність якості проведеного дослідження від кваліфікації поліграфолога; наявність великої кількості чинників, які ускладнюють проведення дослідження та ставлять запитання про істинність висновку» [1].

Також потрібно враховувати такі практичні аспекти, які ускладнюють проведення криміналістичного дослідження з використанням поліграфа: «особа може навмисно відволікатися, абстрагуватися від запитань і, не зосереджуючись на них, відповідати так або ні. За таких умов поліграф фіксуватиме емоційний стан людини, який не зумовлений запитаннями, а спричинений іншими факторами» [4; 5].

Людина може в умі може ставити собі протилежні почутю питання і свідомо відповідати саме на свої запитання, «в результаті чого поліграф показуватиме протилежні істинним показники. Людина, в силу особливостей свого психоемоційного стану, характеру, темпераменту, здатності керувати своїми почуттями, може настільки контролювати або навпаки – надто емоційно реагувати на запитання, що показники поліграфа будуть суперечливими, через що їхній аналіз яких буде ускладнений» [5].

Чинне законодавство безпосереднє використання поліграфа не передбачає, проте існує «Інструкція щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України, яка регулює використання детектора брехні для відбору, підбору й розстановки кадрів органів внутрішніх справ» [6]. Проведення

таких досліджень відбувається з дотриманням вимог ч. 2 ст. 28 Конституції України «жодну людину без її вільної згоди не може бути піддано медичним, науковим чи іншим дослідом» [7].

Процедура поліграфного опитування має базуватись на принципах «неупередженості, об'єктивності, професійності. Відмова особи від участі в психофізіологічному інтерв'ю із використанням поліграфа не може бути підставою здійснення тиску на особу, порушення її законних прав і свобод» [7].

Перспектива розвитку справи поліграфних досліджень у правоохоронних органах сьогодні у повній мірі залежить від уведення у КПК України норми, яка б регулювала порядок використання «детектора брехні» не містити, оскільки «серед джерел доказів не зазначається про результати дослідження на поліграфі. Крім того, норми КПК України не передбачають підстави для його застосування в процесі досудового розслідування. Таким чином питання нормативно-правового врегулювання використання поліграфних технологій у правоохоронній діяльності потребують подальшого опрацювання та вирішення на законодавчому рівні» [2].

В Україні використання поліграфа законом прямо не заборонено. Ліцензії на його придбання і використання не потрібно. Проведення поліграфних перевірок «не суперечить чинному законодавству України і не порушує його, воно має на меті передусім захист прав фізичних і юридичних осіб у галузі безпеки бізнесу. Також не порушуються і конституційні права громадян, оскільки перевірки здійснюються лише з їх письмової згоди» [7]. Використання поліграфа в Україні здійснюється на підставі норм Конституції України (ст. 28, 32), законодавства про працю та інших нормативно-правових актів. У ст. 28 Конституції України наголошується: «Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідом» [7]. Використання поліграфа підпадає під формулювання «інші досліді». У ст. 32 Конституції України закріплено: «Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди» [7].

Підставою широкого застосування поліграфів правоохоронними органами України є Закон «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 р. № 2135-ХІІ. Стаття 8 цього Закону закріплює право органів, «що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, опитувати осіб за їх згодою. Відповідно використання поліграфа витлумачується як різновид опитування. При цьому отримані таким чином відомості не можуть бути прийняті судами як докази у справі, вони є лише орієнтирами для збирання офіційних доказів. Згідно з ч. 16 ст. 9 цього Закону для одержання інформації забороняється застосовувати технічні засоби, психотропні, хімічні та інші речовини, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей та навколишньому середовищу» [8].

Інформація, отримана в результаті проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа, є «непрямим доказом і підтверджує лише суб'єктивну значущість конкретних стимулів, які можуть вказувати на наявність приховуваної інформації про обставини злочину або на ширість відповідей на поставлені запитання» [5]. Сили доказів результату використання детектора брехні набувають тільки у рамках призначеної судової експертизи. Порядок проведення судових експертиз регламентується КПК України, Законом України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р.

Судова експертиза з використанням поліграфа (далі – психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа) – «це психологічна експертиза у вигляді дослідження експертом-поліграфологом на основі спеціальних знань з використанням поліграфа психофізіологічних реакцій особи у відповідь на пред'явлені в ході дослі-

дження стимулю з метою перевірки достовірності інформації, що надається досліджуваною особою» [3].

КПК України детально регламентує тільки проведення обов'язкових експертиз, у той час як факультативні експертизи можуть бути призначені на розсуд суду. Призначена в рамках кримінального, цивільного та інших видів судочинства така факультативна експертиза називається, як правило, «судовою психофізіологічною експертизою з використанням поліграфа». При цьому застосування поліграфа є лише одним з методів дослідження, що використовуються судовим експертом.

Під час проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа можливо дослідити питання, що стосуються подій та обставин, які залишилися у пам'яті досліджуваної особи. Наявність у пам'яті особи певних подій та обставин дає змогу стверджувати про: «причетність/непричетність цієї особи до конкретних правопорушень, намір та рольову участь особи у правопорушеннях, факт усвідомлення особою можливих наслідків правопорушень та бажання їх настання; наявність пом'якшуючих або обтяжуючих обставин; вчинення особою юридично значущих діянь (дій або бездіяльності) в минулому; факти настання юридично значущих подій в минулому тощо» [4].

Для того, щоб краще розкрити тему дослідження, вважаємо за доцільне звернутись та навести судову практику. Як зазначають суди, опитування за «допомогою комп'ютерного поліграфа можливе лише в межах проведення судової психологічної експертизи, із метою одержання орієнтовної інформації та його результати не можуть використовуватись у процесі доказування, та самостійного значення не мають, лише у сукупності з іншими доказами» [12].

Нині проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа в ході досудового слідства чи судового розгляду цивільних/адміністративних/кримінальних проваджень набуває все більшої популярності та переходить до категорії обов'язкових експертиз при вирішенні певних видів справ. Отже, чинна нормативна база передбачає такі умови: «отримання письмової згоди опитуваної особи на використання щодо неї поліграфа; застосування тільки сертифікованих пристроїв; проведення інтерв'ю та інтерпретація його результатів тільки працівником, який пройшов відповідне навчання та отримав допуск до такої роботи» [9].

Окреслимо загальні права осіб, яким запропоновано пройти перевірку на поліграфі, а саме: «поліграфна перевірка нікому не може бути нав'язана силою. Це антиконституційно і може бути розцінено як посягання на приватне життя; підписка про згоду на проведення опитування із застосуванням поліграфа є юридичним документом, а тому важливим моментом перевірки; не можна проводити опитування суб'єкта шляхом примусу, зокрема із застосуванням сили чи погроз; якщо суб'єкту перевірки менше 18 років, необхідна згода на її проведення батьків неповнолітнього» [10].

Кожний громадянин України також має право: «на проведення перевірки досвідченим, кваліфікованим фахівцем; на адекватні умови її проведення; бути поінформованим про причину перевірки; на отримання інформації про принцип роботи поліграфа; не проходити дуже тривалу (більше 3 годин) процедуру опитування; на відсутність зневажливого ставлення, приниження гідності» [39].

Відповідно до вже згаданого проекту закону «Про захист прав осіб, які проходять опитування (дослідження) на поліграфі» від 17.02.2016 р. № 4094 «опитування осіб на поліграфі здійснюється з метою отримання запитів

приватного характеру, оперативно-розшукових даних, службових і кадрових перевірок, а також виконання судових психофізіологічних експертиз, пов'язаних з цивільним, кримінальним, адміністративним, господарським та іншим судочинством України» [10].

Проект передбачає основні аспекти проведення дослідження на поліграфі, зокрема зазначається, «що опитування (дослідження) особи з використанням поліграфа може бути проведено виключно за її письмової згоди чи усної заяви, зробленої шляхом повідомлення через аудіо- та/або відеозасоби. Опитувана особа має право брати участь у редагуванні питань тестування до повного узгодження з поліграфологом їх сутності. Також опитувана особа може не відповідати на поставлене запитання або відмовитися від подальшої участі в тестуванні у будь-який момент. Забороняється застосовувати до опитуваної особи будь-які форми погроз, насильства чи інших незаконних засобів впливу, що принижують честь та людську гідність або створюють небезпеку для її законних інтересів, життя і здоров'я» [10]. Примушування особи до проходження процедури опитування на поліграфі заборонено. Отримані дані «проведеного опитування особи на поліграфі надаються виключно його замовнику (ініціатору), правоохоронним та судовим органам влади відповідно до вимог чинного законодавства України, а також особі, яка проходила опитування» [10].

Дослідження осіб на поліграфі не проводиться: «1) у разі наявності медичної довідки про повну або часткову недієздатність особи, відносно якої має бути проведено опитування на поліграфі; 2) щодо прогнозування дій особи або її намірів, не підтверджених конкретними фактами подій минулого; 3) відносно неповнолітніх осіб, за винятком тих, що вчинили кримінальні правопорушення, за які передбачена відповідальність, встановлена Кримінальним кодексом України; 4) щодо осіб старших 70 років; 5) відносно осіб, які не володіють державною мовою за умови відсутності перекладача; 6) відносно осіб, які мають вади здоров'я, пов'язані з повною або частковою глухотою, німотою, проблемами мовлення, дикцією тощо, за відсутності сурдоперекладача; 7) відносно працівників спеціальних служб (за винятком випадків відповідного письмового дозволу керівництва спеціальних служб; 8) якщо поліграфолог перебуває у службових, родинних або інших відносинах із особою, що проходить опитування (дослідження) на поліграфі, а також за наявності інших обставин, які можуть вплинути на об'єктивність висновку поліграфолога; 9) у разі явних ознак фізичного або психічного виснаження, сонливості, перезбудження, втоми опитуваної (досліджуваної) особи на поліграфі тощо» [10].

Проект також передбачає внесення змін до кримінального, цивільного та господарського процесуальних кодексів у частині залучення спеціалістів. Зокрема, змінами до КПК України визначається, «що за відсутності можливості виконання в державних спеціалізованих установах окремих видів судових експертиз, до їх проведення можуть залучатися інші провідні спеціалісти, які володіють спеціальними знаннями в конкретній галузі знань і спеціалізуються на таких дослідженнях та мають високу репутацію своєї практичної діяльності» [10].

Таким чином, проаналізувавши усе вище викладене у науковому дослідженні, ми можемо зробити висновок про те, що опитування за допомогою комп'ютерного поліграфа можливе лише в межах проведення судової психологічної експертизи, із метою одержання орієнтовної інформації та його результати не можуть використовуватись у процесі доказування, та самостійного значення не мають, лише у сукупності з іншими доказами.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Мотлях, О. І. Окремі проблемні питання психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа та її результатів у кримінальному судочинстві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* : серія: Право / голов. ред. Ю.М. Бисага. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2015. Вип. 32. Т. 3. С. 137–140.

2. Волобуєв А. Ф. Про використання поліграфа при розслідуванні злочинів. *Криміналістика XXI століття*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 2010. С. 110–113.
3. Книженко С. О. Актуальні питання використання нетрадиційних методів розслідування злочинів. *Форум права*. 2011. № 4. С. 372–375.
4. Степаненко Ж. Нетрадиційні методи розслідування сексуальних злочинів. URL: <http://www.univer.omsk.su/students/j72tar/artsex.html>. (дата звернення: 02.11.2023).
5. *Науковий блог*: Проведення експертно-криміналістичних досліджень із використанням поліграфа у кримінальному провадженні: переваги та практичні проблеми. URL: <https://naub.oa.edu.ua>. (дата звернення: 02.11.2023)
6. Інструкція щодо використання комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України : наказ МВС України від 28 лип. 2004 р. № 842. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1373-04>. (дата звернення: 02.11.2023).
7. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 02.11.2023).
8. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>. (дата звернення: 02.11.2023).
9. Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні): проект Закону України від 12 берез. 2013 р. № 2521. URL : [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=46058](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46058). (дата звернення: 02.11.2023).
10. Топчій В.В. Можливості використання поліграфа (детектора брехні) під час розслідування кримінальних правопорушень. *Використання поліграфа у правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи*. Київ. 2015. № 2. С. 33–37.